

ODSEV REPRESIJE V ZVONJENJU IN CERKVENIH ZVONOVIH

Mojca Kovačič

77

IZVLEČEK

Zvonjenje in zvonovi oziroma njihove zgodbe izpričujejo politično, gospodarsko, versko ali družbeno zgodovino nekega naroda, saj so materialno in duhovno tesno povezani z ljudstvom. Skozi zgodovino so bili pogosto sredstvo manipulacije politične ali gospodarske avtoritete, bodisi z odvzemi v vojne namene bodisi s prepovedmi zvonjenja. Prispevek je študija zgodb in arhivskih virov o odvzemih zvonov med prvo svetovno vojno ter povojni represiji proti zvonjenju in pritrkavanju v nekaterih krajih v Sloveniji. Preko zgodovinskih dejstev in osebnih zgodb o zvonovih je interpretiran osebni odnos Slovencev do religije in politike.

Ključne besede: odvzemi zvonov, prva svetovna vojna, politična represija, zvonjenje, pritrkavanje

ABSTRACT

Bell ringing and bells, as well as the stories related to them, witness to the political, economic, religious, and social history of a people, because they are materially and spiritually closely linked with the people. Throughout history they were often a means of manipulation used by the political or economic authorities, either by confiscating them for war purposes or by banning bell ringing. This article is a study of the stories and archive sources on confiscations of bells during the First World War and the post-war repressive measures against bell ringing and chiming in some places in Slovenia. Through the historical facts and personal stories on bells, the personal attitude of the Slovenes to religion and politics is interpreted.

Keywords: bell confiscation, First World War, political repression, bell ringing, bell chiming

V času vidne kulture je pomen zvočnega okolja oziroma zvočne kulture (*angl.* auditory culture) zapostavljen in v znanstvenoraziskovalnem diskurzu tudi dolgo časa manj obravnavan. Zvočna krajina, ki nas obdaja, neposredno in posredno vpliva na naše dojemanje sveta, ustvarja kulturne pomene, “*raziskuje dinamično interakcijo med zvokom in fizičnim okoljem, družbeno kulturnim okoljem in posameznikom*” (Cobussen, 2009). Vodilni etnomuzikolog, ki je preučeval razmerje zvočnosti in okolja, Steven Feld, je po dolgoletnih raziskavah zvočne krajine deževnega gozda v Papui Novi Gvineji zaključil, da imajo zvonovi enak pomen za predstavljanje časa Evrope kot ptice za predstavljanje časa v deževnem

gozdu (Feld, 2004). So zelo pomemben del zvočne krajine evropskih vasi in mest in v kontekstu družbe, religije, politike ustvarjajo najrazličnejše pomene.

Pomeni, ki jih imajo zvonovi za ljudi, so najbolj vidni v situacijah, ki so sprožile burne javne odzive posameznikov in širše skupnosti, ti odzivi pa pogosto odsevajo opozicijo posvetnega proti cerkvenemu. Zgodovino nekega naroda je moč interpretirati tudi na podlagi dogodkov v povezavi z zvonovi in zvonjenjem, čeprav se tovrstnih študij niso lotevali mnogi. Francoski zgodovinar Alain Corbin v knjigi *Village Bells* (1998) na podlagi študije 10.000 sporov okoli zvonov in zvonjenja odkriva kulturno, politično in družbeno zgodovino Francije v 19. stoletju. Tudi zanimiva študija ameriškega zgodovinarja Richarda L. Hernandeza, ki preučuje odvzeme zvonov boljševidističnih aktivistov v času okoli leta 1930, priča o številnih pritožbah in uporih vaščanov zoper politično ureditev in državni sistem. Da je prav odvzem in uničenje zvonov za ljudi kaplja čez rob, je vidno na primerih vasi, ki so bile vedno tiho in navidezno sprijaznjene z režimom in so šele ob odvzemih zvonov povzdignile svoj glas (glej Hernandez, 2004).

V toku slovenske zgodovine lahko v zvezi z zvonovi izpostavimo predvsem dogodke iz tistega časa, ko se je zaradi vojnih okoliščin porodila materialna potreba po odvzemu zvonov, in časa po drugi svetovni vojni, ko je bila tedanja politična oblast opozicijsko nastrojena proti javnemu (zvočnemu) izrazu krščanske vere.¹ Prispevek se posveča predvsem odzivu ljudi na tovrstne dogodke in se ne spušča v zapletena in še danes občutljiva razmerja moči med cerkvenimi in državnimi institucijami. Izhodišče za razumevanje odziva ljudi na tovrstne dogodke predstavlja povezanost zvonov, zvonjenja in pritrkavanja z vsakdanjim in prazničnim življenjem človeka ter vero v nadnaravno moč zvoka zvonov, ki pa je bila v času, o katerem govori pričujoči prispevek, veliko večjega pomena, kot je danes.

Duhovni in materialni pomen zvonov

Zvok zvonov je od nekdaj spremljal človekov vsakdanjik: z oznanjanjem časa (bitje ure), molitve (jutranje, opoldansko ali večerno zvonjenje), naznanjanjem maše (zvonjenje pred mašnim obredom) ali praznika (pritrkavanje pred mašnim obredom in po njem) in priprave k prazniku (pritrkavanje dan pred praznikom). Kot glasbilo z velikim zvočnim dosegom (slišala ga je cela župnijska skupnost) je služilo oznanjanju nesreč (npr. bitje plati zvona pri požaru), odganjanju nevihtnih oblakov (poseben način kaotičnega zvonjenja), opozorilom pred prihajajočimi

¹ Na tem mestu bi omenila še najzgodnejši vir, ki priča o uporih vaščanov proti odvzemu zvonov iz leta 1787. Najdemo ga v kronološkem pregledu župnije Polzela: "Po razpustu samostana so bili trije zvonovi iz Novega kloštra namenjeni celjski farni cerkvi. Okoliški kmetje so se temu uprli. Zato je iz Celja prišel komisar s 60 možmi polka Chatler, da zvonove vendarle prevzame. Ura je bila 5.30 zvečer, ko se jim je na pot postavilo približno 400 kmetov. Ker ni šlo drugače, jih je bilo treba razgnati z orožjem. Kmet Johan Jelen je udaril poročnika Hostenreiterja z gorjačo po glavi, a poročnik je kmeta pobil na tla s sabljo. Ko kmetje to opazijo, se za nekaj časa unaknejo v bližnji gozd, od koder pa se pojoč kmalu vrnejo ter začnejo na četo vajakov metati kamenje. Vojaštvo je odgovorilo s strelji iz pušk in na mestu sta padla posestnik Andrej Marovt in neki 16 letni kmečki fant. Šele takrat se kmetje zares razbeže. Kmeta Jelena in fanta, ki je dobil kroglo v desno nogo, so prenesli v samostansko poslopje, kjer je poslednji preminul. Še isto noč so vojaki sneli vse tri zvonove ter jih v ranem jutru dne 30.okt. prepeljali v Celje" (Župnija s. a.).

sovražnimi silami in podobno. Ljudje so verovali tudi v apotropijsko moč zvoka zvonov. Tako naj bi bili v slišnem dosegu zvoka varni pred številnimi nesrečami. Zvonjenje naj bi imelo zdravilno moč (npr. umivanje obraza ob velikonočnem zvonjenju za lepšo kožo ali boljši vid), hkrati pa so zvonovi ljudem pomenili tudi "zvezo z zunanjim svetom" (Mercina, 1927: 109). Simbolično že zvonik s svojo navpično arhitekturno postavitvijo pomeni zvezo z nebeškim, toliko večjo tovrstno povezavo pa je pomenil še mogočni in glasni zvok zvonov. Zato je ljudem veliko pomenilo tudi zvonjenje umrlim (zvok spremlja mrliča v onostranstvo) in je bilo cerkvenikom dodatno plačano, pomembnejšim osebam pa se je tudi dlje zvonilo.

Zvonovi so tudi z materialnega vidika visoko cenjeni. Njihov nakup pomeni veliko pridobitev za lokalno skupnost, zaradi visoke cene zvonov prispeva denar celotna skupnost, prispevki pa se pogosto zbirajo več let. Tudi s tega vidika so zvonovi močno povezani z ljudmi, saj so tudi materialno last skupnosti in ne samo cerkve. Če je posameznik prispeval večjo vsoto denarja (pogosto so bili to premožnejše osebe ali izseljenci), mu je to omogočalo dodaten privilegij, in sicer botrstvo zvonu.²

Fotografija 1: Blagoslov zvonov (foto: arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU)

Kolikor večji je pomen nekega predmeta za ljudi, toliko bolj je ta primeren za sredstvo nadzora s strani določenih avtoritet. Tako se je dogajalo tudi z zvonovi. Med prvo in drugo svetovno vojno je bilo po Evropi pobranih veliko zvonov za pretopitev v vojaško orožje. Iz tega časa lahko najdemo pretežno faktografske

² Blagoslov zvonov je analogija krsta, pri katerem se zvonu prav tako določi boter. Blagoslovitev spreminjajo zvon iz predmeta, ki je del narave, v cerkveni predmet, tj. cerkveni zvon, in s tem zvon pridobi posebne nadnaravne moči.

podatke o pobiranju zvonov, hkrati pa tudi nekaj pričevanj o duševni stiski ljudi ob teh dogodkih. Pretopitev zvonov za ljudi ni pomenila izgube le na materialni ravni, temveč predvsem na simbolni. Posvečeni zvonovi, ki jim je bilo namenjeno, “da oznanjajo božji mir, da nas kličejo k delu za našo notranjo srečo in srčni pokoj”, so se namreč pretopili v orožje: “bobnenje in grmenje, ki naj naznanja sovražniku in mu prinaša nemir, nepokojo, nesrečo, pogin, razdejanje” (Kimovec, 1918: 357).

Pobiranje zvonov v vojne namene – prva svetovna vojna

80

Slovenija je v času prve svetovne vojne politično pripadala avstro-ogrski monarhiji in ker je vojna v razmahu zahtevala vedno več človeških in materialnih žrtev, so k slednjim kmalu sodili tudi zvonovi. Zaradi pomanjkanja kovin so vojni pooblaščenca po vseh slovenskih cerkvah začeli pobirati bronaste zvonove in (nekoliko kasneje) tudi kositrne orgelske piščali, svečnike in ostale predmete iz medenine, cinka, bronu.

Iz tega časa lahko najdemo številne članke v slovenskih časopisih (*Cerkveni glasbenik*, *Slovenec*), v katerih se avtorji tovrstnemu postopanju vojaških oblasti upirajo. Pobiranje zvonov in orgelskih piščali označujejo kot pristransko in proticerkveno, saj naj bi vojska lahko dovolj potrebne kovine pridobila tudi na druge načine – “po gradovih, palačah, vilah in javnih prostorih” (Interpelacija 1917: 1). Prav tako obsojajo vojno dobičkarstvo, saj so pri posredništvu odvzetega materiala sodelovala razna podjetja, hkrati pa navajajo, da prenizka cena za tako imenovani odkup odvzetih zvonov in piščali ne bo omogočala ustrezne zamenjave z novimi glasbili po vojni.³ Najpogosteje pa so župnije morale denar od odkupa zvonov predati kot vojno posojilo, ki pa je bilo po vojni odpisano, saj novonastala država SHS ni priznavala vračanja posojil bivše avstro-ogrške države (Oblak, 2004).

Zapise ali podatke o odvzetih zvonovih lahko najdemo v raznovrstnih časopisih, župnijskih kronikah, dopisih župnijskih arhivov in škofijskih listih, v namene pobiranja pa so bili predhodno narejeni tudi popisi zvonov, saj naj bi se na pobudo avstrijskega kulturnega ministrstva umetniško in zgodovinsko pomembni zvonovi ohranili. V praksi se je ta uredba manj posrečila, saj so se kriteriji predvsem pri drugem pobiranju zvonov leta 1917 še znižali in tudi svojevrstno interpretirali. Tako se je v naših krajih do konca vojne ohranilo le nekaj nedotaknjenih zvonil in posameznih zvonov. Veliko zvonov sicer potem ni bilo prelitih, vendar se v rodne kraje niso vrnili in so naprej služili nekaterim gospodarskim dobičkarjem. Med prvo svetovno vojno naj bi bili samo na območju ljubljanske škofije pobrali 3551 zvonov, kar je skoraj 90 odstotkov vseh zvonov (več o tem glej Ambrožič, 1993: 147–150).

Iz dopisov iz tistega časa, ki jih hrani nadškofijski arhiv, je razvidno, da so takoj po prvem pozivu o odvzemu zvonov (1916) prispela na naslov takrat imenovanega knezoškofijskega ordinariata (nekatera pa neposredno na avstrijsko vojno ministrstvo) številna pisma iz župnij po celi Sloveniji s podobnimi prošnjami. V večini pisem je v imenu župljanov izražena prošnja, da bi v zameno za vse ostale zvonove lahko obdržali

³ In res je kasneje cena kilograma materiala za jeklene zvonove, ki so jih po vojni množično nakupovali (ki pa so kvalitetno veliko slabši od bronastih), dosegla enako višino kot cena za kilogram odvzetih bronastih zvonov.

največji zvon. Kot razlog je pogosto navedeno, da edino največji zvon z zvokom dosega celotno župnijo in tako opravlja svoj namen – klic vernikov k bogoslužju, medtem ko manjši zvonovi tega ne bi zmoogli. Med razlogi za ohranitev največjega župnijskega zvona so pogosti naslednji: da je veliki zvon blagoslovljen zoper točo, da bi bilo ljudstvo zaradi odvzema preveč razburjeno in žalostno, da so župljani navezani na glas največjega zvona, da z njim naznanjajo požar, da je ulit leta 1914 in tako spomin na začetek vojne ipd. Pisma torej izkazujejo veliko navezanost ljudi na največji zvon, medtem ko je ministrstvo pri prvem odvzemu z dekretom skušalo ohraniti zvonove posebne zgodovinske in umetniške vrednosti, ne glede na njihovo velikost. Zato je ordinariat prošnje posredoval deželnemu konzervatorju, zgodovinarju in arheologu Antonu Gnirsu, ki je nadalje odločal o njihovi usodi. V nekaterih primerih – predvsem kadar je teža ostalih zvonov ustrezala teži največjega – je prošnjam tudi ustregel. Da je druga rekvizicija pobrala še preostale zvonove, pa vidimo po pismih, ki so prihajala po letu 1917, v katerih najdemo prošnje, naj se župnijam pusti vsaj en zvon.

Iz tovrstnih podatkov izvemo manj o čustvih ljudi ob teh odvzemih. Iz drobcev pričevanj lahko sklepamo o veliki žalosti, ki so jo ljudje ob tem občutili. Eno takih pričevanj je uredba knezoškofijskega ordinariata v Ljubljani, *“naj zastopnikom vojne oblasti pri tem delu pomagajo in vernike radi izgube zvonov tolažijo”* (LŠL, 1916, str. 68). Ob odvzemih zvonov so marsikje dekleta okrasila zvonove s cvetjem in jih pospremila z napisi (glej Budna Kodrič, 1996: 64, Kranjec, 1962: 309). Enako lahko beremo v župnijski kroniki župnije Šentjanž pri Dravogradu: *“Nato sta zvonova lepo ovenčana odpeljana na postajo sv. Jederti, vsak na enem vozu, tako, da je manjši zvon peljal en par konjev, večjega pa dva para. Dasi je bilo zelo mrzlo vreme, je mnogo ljudi gledalo delo odvetja zvonov in vztrajalo do časa, da sta bila zvonova odpeljana, to je bilo cel dan”* (Časar; Konečnik, 2006). Zbirna mesta zvonov pa so poimenovali "pokopališča zvonov".

Fotografija 2: Pokopališče zvonov⁴

⁴ Vir: Pokrajinski arhiv Nova Gorica, iz fonda PANG 583, Zbirka fotografij, t.e.13, a.e.154.

O navezanosti ljudi na zvonove pričajo tudi nekatere zgodbe, ki opisujejo skrivanje zvonov v vodnjake ali zakopavanje v jame, tožbe in jok ljudi ob odvzemu in nadomeščanje zvonov z drugimi jeklenimi predmeti (deli železniških tirnic, ostanki granat ipd.). Kako so med prvo svetovno vojno reševali najmanjši zvon, lahko preberemo v šolski kroniki Plešivca na Štajerskem:⁵

82 *“Najmanjši, a najstarejši med njimi je Plešivčanom posebno pri srcu. Ustno izročilo je ohranilo vest, da je ta zvon posebno dragocen, ker je bronu primešanega obilo srebra. Bron je baje podarila neka grofica cerkvi sv. Uršule. Tam so ga kupili Plešivčani [...]. Da bi ta zvon rešili v prvi svetovni vojni, so se Marolt Jože, Martin Grudnik in Anton Lipnikar, vsi s Plešivca, dogovorili in ga na šentjanževo, 27. 12., zakopali. Da bi izbrisali vsako sled, so na dotičnem mestu nakurili. Ponoči je novozapadli sneg izbrisal zadnjo sled. Vsa zasliševanja, grožnje, preiskave so bile brezuspešne, četudi so prizadeti pretrpeli mnogo uprav smrtnega strahu”* (Pustatičnik, 2004: 30–31).

V romanu *Mladost v močvirju* pisatelja Miška Kranjca pa najdemo opis jokajočih žensk in prizadetih mož in otrok ob odvzemu zvončka iz vaške kapelice:

“Stoji okrog kapelice cela vas, kakor zdaj stojijo ljudje po vseh vaseh, kjer imajo kapelice z zvončki; stojimo ko na pogrebu, tembolj žalostni, ker poslednjič poslušamo ta mili glas, ki nas je spremljal celo življenje; ... zvonček pa potrebujemo, za pomiritev svojih dušic ga potrebujemo, njegovo zvonjenje ... Dekleta so – bogve kako so se spomnile – v naglici okrasile ta naš zvonček, cele vence nekega zelenja, vence jesenskih, zadnjih rož – vse so pritrdile na zvonček, mi pa pripenjamo nanj svojo poljansko ljubezen. Huje nam je, kot nam je bilo, ko so nam odhajali očetje, možje, bratje, naši ljubi, ker za tiste še upamo, da se bodo vrnil, zvonček pa se nam ne bo vrnil nikdar več, ta že ne, naš poljanski. Kako žalostno je že ta prvi večer brez njega” (Kranjec, 1962: 309–310).

V ustnem izročilu so znani tudi primeri, ko so si ljudje koščke zvonov, ki so se razbili ob metanju iz zvonika, vzeli bodisi za spomin bodisi kot amulet za zaščito pred nesrečo.

Zvonjenje in zvonovi pred in med drugo svetovno vojno

V času med obema vojnama so ljudje stežka kupili nove zvonove, vsekakor pa so bili ti manj številčni, manjši ali slabše kvalitete. Ker so bile vojne odškodnine za odvzete zvonove majhne, se je za ta čas kot idealno nadomestilo za dražje bronaste zvonove izkazal nakup jeklenih, katerih pomanjkljivosti v kakovosti pa se ljudje pogosto niso zavedali.⁶ Leta 1916 je železarna *Kranjska industrijska družba* na Jesenicah pričela s proizvodnjo ulivanja jeklenih zvonov in jih ulivala do leta

⁵ V pripoved je vpleten tudi mit o srebru v zvonovini, ki ga poznajo številne slovenske pripovedi o zvonovih. Ljudje so nekoč zmotno verjeli, da imajo zaradi srebra v zvonovini zvonovi čistejši glas, kar so potujoči zvonolivarji izkoriščali in od ljudi v ta namen pobirali srebrnino, ki je nato niso vlili v zvonove (Mercina, 1926: 14–15).

⁶ Zvonoslovca Ivan Mercina in Franc Kimovec sta v *Cerkvenem glasbeniku svarila* pred nakupi jeklenih zvonov (npr. Ivan Mercina, *Pozor ob nabavi novih zvonov*, 1934, str. 49).

1928. V teh letih so ulili preko 2000 zvonov, ki še danes visijo po slovenskih zvonikih in zvonikih bivše Jugoslavije.

Druga svetovna vojna je ponovno zahtevala davek v obliki zvonov. Pobiranje bronastih zvonov se je najbolj intenzivno izvajalo na Primorskem (kapitulacija Italije je leta 1943 rekvizicijo ustavila) ter Štajerskem, kjer je zvonove pobiral nemški okupator. Povojne odškodnine pa v večini primerov niso dosegle oškodovancev – cerkva (več o tem glej Ambrožič, 1993: 151–152). Med vojno je bilo omejeno tudi pritrkavanje, ker so bili nosilci tradicije na bojiščih ali pa ga je prepovedovala okupacijska oblast.

Obdobje po drugi svetovni vojni in dolgoročne spremembe v tradiciji

Pričujoči prispevek se pri obravnavi obdobja po drugi svetovni vojni naslanja večinoma na arhivske vire, ki so jih hranile župnije. Pri tem pa se moramo zavedati, da je bila cerkvena korespondenca v tem času zelo omejena, saj je bilo vsako odkrito zoperstavljanje označeno kot protiljudsko delovanje in ustrezno sankcionirano. Tako ti pisni viri predstavljajo predvsem podatkovna dejstva o dogajanju v takratnem času in ne odsevajo človeškega mišljenja in čustvovanja ob dogodkih, ki so se zgodili. Pregled arhivske dokumentacije nekaterih župnij nam razkriva, s kakšnimi težavami so se v tem obdobju največ spopadali. To so bile razne omejitve delovanja, kot je poučevanje verouka, vodenje cerkvenih pevskih zborov, izvajanja procesij, blagoslovov kapelic, jedi ipd. Politična oblast je z vodilno idejo ločitve cerkve od države želela predvsem zmanjšati vpliv cerkve na ljudi in omejiti versko življenje. To je počela z uvajanjem številnih dovoljenj za izvedbo dejavnosti, za katera so morali duhovniki zaprositi pri pristojnem državnem organu. Če dovoljenja niso pridobili ali pa so odločbo kršili, so bile zoper njih podane obtožnice pri sodnikih za prekrške in nemalokrat so morali za to plačati denarne kazni oziroma odsedeti zaporno kazen.

Zelo pogosto pa se med omenjenimi arhivskimi dokumenti pojavlja tudi prepoved igranja na cerkvene zvonove – bodisi zvonjenja bodisi pritrkavanja kot za Slovenijo značilne oblike obeleževanja cerkvenih praznikov in drugih pomembnejših dogodkov. Če se je konec vojne še razglasil z ukazom o enournem zvonjenju v *“vseh cerkvah v našem okraju, in sicer... dne 9. maja od 9. do 10. ure dopoldne”* (Malec, 2006), pa povojne politične oblasti zvonjenju niso bile več naklonjene. Nadzor nad zvonjenjem se je formalno ubesedil v odloku o javnem redu in miru, ki pa ga je vsak t. i. okrajni ljudski odbor podajal nekoliko drugače. Tako se na primer v okoli leta 1953 sprejetem odloku o javnem redu in miru cerkveno zvonjenje za posamezne okraje najpogosteje omejuje na eno do treh minut, naj bo za cerkvene obrede ali redno jutranje, opoldansko in večerno zvonjenje. Ponekod je izrecno izpostavljena prepoved pritrkavanja, predvsem v okrajih z večjimi mestnimi središči – Novo mesto, Maribor, Nova Gorica in Ljubljana. Nekajkrat je podana omejitev nočnega zvonjenja, najverjetneje pa je to tudi sicer prepovedano zaradi uskladitve s predpisi o nočnem redu in miru. Ponekod se omenja še možnost

dodatnega omejevanja ali popolne prepovedi zvonjenja “zaradi reda in miru ali zaščite nemotenega dela in počitka državljanov, posebno pa še blizu bolnišnic, šol, internatov, tovarn ali drugih naprav”⁷, drugod pa je dodano, da izjeme pri teh odredbah določa okrajni ljudski odbor. Na nekaterih mestih se izpostavlja še prepoved zvonjenja v času javnih zborovanj (glej Ur. l. 1953).

Tudi večina prošenj lokalnih župnijskih uradov za izvajanje posameznih verskih dejavnosti (vključno z zvonjenjem) je bilo vloženi po letu 1952 oziroma po sprejetju zgoraj omenjenih odlokov. Kot primer naj navedem prošnjo župnika Franca Čampe iz Mengša, v kateri prosi za celoletno dovoljenje za pritrkavanje ob večjih cerkvenih praznikih z utemeljitvijo:

84

“Pripominjam, da je pritrkavanje specifično slovenska narodna posebnost, ki vzbuja celo pri tujcih prijetne vtise in občudovanje, da o domačinih sploh ne govorim. Pritrkavanje je postalo del slovenske narodne folklore, zato ni čudno, da je okupator pritrkavanje oviral in pritrkovalce klical na zagovor in da je bila svoboda leta 1945 pozdravljena s pritrkavanjem” (Korespondenca, 29. 9. 1952).

Iz odgovora Okrajnega ljudskega odbora Mengeš izvemo, da je bilo na to prošnjo dovoljeno pritrkavanje ob širih praznikih po 15 minut. Naslednje leto je prošnji ugodeno v večji meri. Dovoljeno je 15-minutno pritrkavanje ob desetih večjih praznikih (Korespondenca, 2. 4. 1953). Leto kasneje dobi župnik opomin zaradi pritrkavanja in zvonjenja, pri čemer se OLO Mengeš sklicuje na odlok o javnem redu in miru za OLO Ljubljano in okolico. Ta v 4. členu navaja, da je cerkveno zvonjenje “dovoljeno samo v zvezi s cerkvenim obredjem in ne sme trajati več kot tri minute. Pritrkavanje z zvonovi ni dovoljeno. Prav tako ni dovoljeno zvonjenje z zvonovi v nočnem času” (Ur. l. 1954). Leta 1956 dobi Župnijski urad v Mengšu odločbo o omejitvi rabe zvonov, s katero se zvonjenje dovoli “po eno minuto petkrat na dan – v poletnem času od 6. do 22. ure, v zimskem od 7. do 19. ure. Za naznanitev smrti se dovoli enkratno zvonjenje in ob dnevih, ko leži truplo na mrtvaškem odru, ob pogrebu 1-krat triminutno zvonjenje” (Korespondenca, 5. 9. 1956).

Na podlagi pregledane dokumentacije župnijskih arhivov lahko sklepamo, da se je kasneje tudi v bolj urbanih in industrijskih središčih napeto razmerje med cerkvenimi in državnimi organi umirilo ali ustalilo. Tako v primeru Mengeš poteka izrazita korespondenca med okrajnim ljudskim odborom in župnijskim uradom do leta 1956, osamljen primer najdemo še v letu 1961.

Vpliv na tradicijo

Če poznamo tradicijo rabe zvonov in pritrkavanja v Sloveniji, lahko takoj vidimo, v kako veliki meri se je tradicionalni časovni okvir zvonjenja in pritrkavanja omejil oziroma celo ukinit. Pa vendar nam današnja situacija kaže, da se je tradicija v veliki meri vrnila, takoj ko ji je bilo to ali uradno dovoljeno ali pa samo ni bilo več sankcionirano. Večje omejitve so vsekakor imeli bolj

⁷ Najstrožja odredba je v Novem mestu, kjer “Ljudski odbor mestne občine določi za vsako cerkev in kapelo, kdaj in koliko časa sme zvoniti” (Ur. l. 1953: 663).

industrializirani in urbanizirani kraji, medtem ko sem iz pogovorov s pritrkovalci izvedela, da so na podeželju s tradicijo zvonjenja in pritrkavanja nadaljevali v skorajda enaki meri kot pred letom 1945. Znani so posamezni primeri, ko so nekateri vaščani pristojnim organom ovajali "protizakonito" zvonjenje, vendar so bili ti nato v nemilosti ostalih vaščanov, saj je bila predanost cerkvi in veri kljub povojnemu političnemu protiklerikalnemu boju večinska.

Zanimiv je primer pritrkovalke iz Smlednika, ki je prav povojno represijo proti pritrkavanju "izkoristila" tako, da je prevzela doslej sicer izrazito moško glasbeno prakso. Po vojni namreč nihče v vasi ni pritrkaval – nekateri pritrkovalci so umrli na bojišču, drugi pa si zaradi prepovedi niso upali pritrkavati. Kot pravi: *"Moški so kar mrknili, takrat ni bilo nobenega. Saj veste, kar je oblast sforsirala [...] to je bilo takoj po vojski, ko je tista svoboda nastala. Potem sem pa začela zvonit pa pritrkavat, vse skupaj"* (Oblak, 2005).

Druge spremembe v tradiciji zvonjenja in pritrkavanja pa so odraz elektrifikacije zvonjenja (v večini cerkva narejena v 80. letih prejšnjega stoletja) in sprememb v načinu življenja ljudi. Opuščanje kmetovanja, odseljevanje mladega prebivalstva v urbana središča, množično zaposlovanje ljudi je omejilo praznovanje praznikov na večje cerkvene praznike in preneslo *"ritualne prakse ljudske kulture na nedelje"* (Fikfak, 2005: 79). Pritrkovalci so se večinoma tudi iz osebnih razlogov (odsotnost od doma, zgodnji odhodi v službo) najpogosteje odrekli praksi pritrkavanja v nočnem času in v zgodnjih jutranjih urah, ponekod pa so tudi uro pritrkavanja prilagodili podaljšanemu delavniku vaščanov in ga pred praznikom premaknili na večerne ure.

Zaključek

Obe opisani situaciji sta pustili posledice tudi v današnjem času. Po odvzemih mnoge cerkve niso nikoli pridobile nazaj odvzetih zvonov ali nadomestil za vojno odškodnino, prav tako pa si še do danes niso finančno privoščile nakupa novih zvonov. Vseeno pa lahko v poosamosvojitvenem obdobju opazimo večji porast nakupa novih bronastih zvonov, kar je omogočal tudi boljši ekonomski položaj Slovencev oziroma vernikov. Nakup novih zvonov je pogosto tudi spodbuda za oživitve ali večji zagon tradicije pritrkavanja, v obdobju, ki ga lahko razumemo tudi kot obdobje prehoda v nov političen okvir, pa lahko pritrkavanje razumemo tudi kot izraz večje verske svobode v novonastali državi.⁸

Predvsem po drugi svetovni vojni so zvonovi (oziroma njihov molk) postali zvočno sredstvo za izraz prevlade ideologije – cerkvene ali politične. Danes so meje med obema manj ostre. Kljub redkim incidentom, kot je "mehko teroristično"

⁸ Funkcija razglašanja območja domovanja vere z zvokom je izrazita predvsem na narodnostno ali versko konfliktnih območjih, ko prevladujoča vera prepoveduje uporabo zvočnih signalov manjšinski veri. Tovrstni primeri so znani že iz časa križarskih vojn, ko se je muslimanska prevlada nad Jeruzalemom izražala tudi s prepovedjo zvonjenja cerkvenih zvonov (glej Frischler, 1977). Ob napovedani gradnji prve džamije v Ljubljani, ki je sprožila kar nekaj izražanja verske nestrpnosti Slovencev, potekajo na spletnih straneh burne razprave, ki so namenjene tudi zvočni signalizaciji domovanja islamske vere.

utišanje zvonov v koprski stolnici leta 2003, pa prihaja v ospredje vprašanje dopustne glasnosti in pogostosti zvonjenja. Leta 2006 so bili namreč zvonovi izvzeti iz vladne uredbe o hrupu in proglašeni za glasbilo. Zvonovi s tem postanejo tudi predmet medstrankarskih (pro- in protiklerikalnih) razprtij. Številne polemike, ki jih je sprožilo to dejanje, pa odkrivajo tudi spornost (zvočnega) posega ideologije v svobodo posameznika kot tudi postavljajo nova vprašanja o mejah med hrupom in glasbo.

LITERATURA IN VIRI

86

AMBROŽIČ, Matjaž

1993 *Zvonarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. (Acta Ecclesiastica Sloveniae; 15).

BUDNA-KODRIČ, Nataša

1996 Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik. *Loški razgledi* 43, str. 59–73.

COBUSSEN, Marcel

2009 Sonic studies. V: *Thinking sounds*. <<http://cobussen.com/research/auditory-culture>> [16. 4. 2012].

CORBIN, Alain

1998 *Village bells*. New York: Columbia University Press.

ČASAR, Mira; KONEČNIK, Mateja

2006 Župnija Št. Janž pri Dravogradu. V: *Šentjanž pri Dravogradu: zbornik: 700 let*. <<http://zupnije.rkc.si/st-janz-dravograd/?id=5&fmod=0>> [14. 2. 2012].

FELD, Steven

2004 *The time of bells 2*. Santa Fee: VoxLox.

FRISCHLER, Kurt

1977 *Sence in sijaj križarskih vojn*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

HERNANDEZ, Richard L.

2004 Sacred sound and sacred substance: church bells and the auditory culture of the Russian village during the bolshevik 'velikii perelom'. *The American Historical Review* 109, str. 1475–1504.

INTERPELACIJA

1917 Interpelacija poslanca Hladnika in tovarišev na ministra za deželno brambo radi zaplembe zvonov in piščalk pri orgljah. *Slovenec* 55, št. 240 (19. 10. 1917), str. 1.

KIMOVEC, Fran

1918 Jekleni zvonovi: nadomestek za bronaste? *Ilustrirani glasnik* 4, št. 45 (11. 7. 1918), str. 357–373.

KORESPONDENCA

1952 *Korespondenca župnijskega urada Mengeš*. V: Škofijski arhiv Ljubljana, Mapa 6: Mengeš, razni dopisi 1899–1970.1956 *Korespondenca župnijskega urada Mengeš*. V: Škofijski arhiv Ljubljana, Mapa 6: Mengeš, razni dopisi 1899–1970.

KRANJEC, Miško

1962 *Mladost v močvirju*. Murska Sobota: Pomurska založba.

LJUBLJANSKI

1916 *Ljubljanski škofijski list*. Ljubljana: Škofijski ordinariat.

MALEC, Tatjana.

2006 O zvonjenju cerkvenih zvonov. V: *Sončeve pozitivke*. <<http://www.pozitivke.net/article.php/NasiljeCerkveZvonovi>> [20. 4. 2012].

MERCINA, Ivan

1934 Pozor ob nabavi novih zvonov. *Cerkveni glasbenik* 57, št. 1/2, str. 49–51.1927 Vpliv zvona na duševnost človeka. *Cerkveni glasbenik* 50, št. 5/6, str. 109–111.

OBLAK, Branko

2004 *Denarni zavodi na ptujskem področju do leta 1947*. <http://www.arhiv-ptuj.si/Objave/Ostale_publicacije/denarni_zavodi> [16. 4. 2012].

PUSTATICNIK, Martin

2004 *Graška Gora*. Velenje: Univerza za III. življenjsko obdobje.

URADNI list

1953 *Uradni list Ljudske republike Slovenije*. Službeni list: Ljubljana.

1954 *Uradni list Ljudske republike Slovenije*. Službeni list: Ljubljana.

ŽUPNIJA

2012 *Župnija Sveta Marjeta, Polzela: Zgodovina – Kronika*. <http://zupnije.rkc.si/polzela/upload/ZGODOVINA/kronologija_ex.htm> [16. 4. 2012].

BESEDA O AVTORICI

Mojca Kovačič je asistentka z doktoratom, zaposlena na Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU. Leta 2009 je zaključila usposabljanje za mlado raziskovalko in doktorirala z doktorsko nalogo *Pritrkavanje – etnomuzikološka fenomenologija pojava in njegova vključenost v slovenski in evropski prostor*. Raziskovalno se posveča zvonovom in njihovi družbeni in glasbeni vlogi v človekovem življenju ter različnim etnomuzikološkim temam, kot so ljudska instrumentalna glasba, identiteta in glasba, spol in glasba, glasbeni prenosi, interakcija raziskovalcev, izvajalcev in kulturne politike.

ABOUT THE AUTHOR

Mojca Kovačič, PhD, is an assistant at the Institute of Ethnomusicology of the SRC, SASA. She completed her training as a junior researcher and took her doctoral degree with a dissertation entitled “Bell chiming – ethnomusicological phenomenology of the practice and its inclusion in the Slovene and European areas” in 2009. Her research focuses on bells and their social and musical role in people's life and various ethnomusicological themes, among others instrumental folk music, identity and music, gender and music, music broadcasts, and the interaction between researchers, performers, and cultural policies.

POVZETEK

Zvonovi in zvonjenje so pomemben del zvočne krajine slovenskih vasi in mest in v kontekstu družbe, religije in politike ustvarjajo najrazličnejše pomene. Zvočnost zvonov je bila (in je v nekaterih primerih še danes) pogosto predmet ideološkega boja, saj nadzor nad zvokom zvonov pomeni nadzor nad simboličnim redom in ritmom ljudi in okolja, v katerem živijo. Kolikor večji je pomen nekega predmeta za ljudi, toliko bolj je tudi primeren kot sredstvo nadzora s strani določenih avtoritet. Zvok zvonov je bil nekoč zelo pomemben spremljevalec človekovega življenja, tako s signalnega kot simbolnega vidika. Z zvonovi se naznanja čas, molitev, praznike, požare, nevihte, zvonovi ščitijo pred zlimi silami, nesrečami, pomenijo vez tuzemskega z onostranstvom ipd. Pomen zvonov za ljudi je viden predvsem v situacijah, ki so sprožile burne odzive posameznikov in javnosti v času odvzema zvonov v vojne namene med prvo svetovno vojno in v času politične represije nad zvonjenjem in pritrkavanjem zvonov po drugi svetovni vojni. Med prvo svetovno vojno je bilo na primer samo v ljubljanski nadškofiji pobranih kar devetdeset odstotkov vseh zvonov. O žalosti in uporih ljudi proti odvzemu zvonov pričajo

arhivski viri, kot so pisma knezoškofijskemu ordinariatu in tudi posamezne zgodbe o odvzemih zvonov. Ljudje so pisali prošnje, da bi jim pustili vsaj največji zvon, na katerega so bili najbolj navezani, ob odvzemih so jokali in krasili zvonove s cvetjem, ponekod pa so jih celo skrili. O represiji proti cerkvenemu zvonjenju in pritrkavanju v času povojne komunistične oblasti v Jugoslaviji pričajo uredbe in predpisi ter korespondenca med župnijo in pristojnimi krajevnimi uradi. Zvonjenje je bilo pogosto časovno omejeno na nekaj minut dnevno, pritrkavalo pa se je lahko le ob največjih praznikih. Vsekakor pa je bila represija večja v urbanih središčih kot na podeželju. Obe omenjeni situaciji (odvzem in prepoved zvonjenja) sta vplivali na sedanje stanje rabe zvonov v Sloveniji: iz materialnega vidika v smislu pomanjkanja zvonov v nekaterih cerkvah in iz duhovnega v smislu sprememb v tradiciji zvonjenja in pritrkavanja.

SUMMARY

88

Bells and bell ringing are an important part of the soundscape of Slovenia's villages and towns and they create a great variety of meanings in social, religious, and political contexts. The sound of bells often was (and in some cases still is) the subject of ideological struggle since control over their ringing meant control over the symbolic order and rhythm of people and the environment in which they lived. The more important an object is to people, the better it serves as a means of control by certain authorities. The sound of bells was an important companion of man's life in the past, both from the signalling as well as the symbolic aspect. Bells mark the time, prayer, holidays, fires, storms; bells protect against evil forces, disasters, and they are a link between this world and the other world. The importance of bells to people was particularly evident in situations which caused angry responses of individuals and the public at the time bells were confiscated for war purposes during the First World War and during the political repression of bell ringing and chiming after the Second World War. During the First World War, for instance, ninety percent of all bells were confiscated in the Ljubljana Archdiocese. Archive sources witness to people's sadness and rebellion against the confiscation: letters to the ordinariate of the prince-bishop and individual stories on bell confiscation. People wrote pleas to let them keep at least the biggest bell, to which they were most attached, they wept when the bells were taken away, decorated the bells with flowers, and in some places even hid them. The repression again church bell ringing and chiming at the time of the communist regime in Yugoslavia is witnessed by decrees and regulations and the correspondence between parishes and the competent local offices. Bell ringing was often limited to a few minutes daily, and chiming was allowed only on the biggest church holidays. The repression was certainly more severe in the urban centres than in the countryside. The two situations (confiscations and bans on bell ringing) influenced the present use of bells in Slovenia: from the material aspect in the sense of the absence of bells in some churches, and from the spiritual aspect in the sense of changes to the traditions of bell ringing and chiming.